

РЕФЛЕКСІЯ В СТРУКТУРІ СУБ'ЄКТНОСТІ ТРЕНЕРА-ВИКЛАДАЧА

Наталія ВОЛЯНЮК

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Постановка проблеми. Суб'єкт професіоналізації формується і виявляється у процесі спільної діяльності, шляхом діалогічної взаємодії, в результаті співвіднесення норм професійного середовища із власною моделлю зовнішнього та внутрішнього світу. Таке співвіднесення можливе завдяки рефлексії – здатності фахівця виокремлювати, аналізувати, оцінювати, пізнавати, усвідомлювати свої можливості, суб'єктні якості, різні аспекти своєї діяльності та розвитку як професіонала.

У вітчизняній психології конструктивний внесок у теоретичний аналіз означеної проблеми – диференціацію й конкретизацію, а отже операціоналізацію предмета рефлексії було зроблено Б.Г.Ананьєвим, Л.І.Божович, С.Л.Рубінштейном, В.А.Роменцем, В.В.Століним, П.Р.Чаматою та ін. Гносеологічні характеристики рефлексії та їхнє вираження у мисленнєвих і, зокрема, пізнавальних процесах розкрито у працях Г.О.Антипова, О.П.Огурцова, В.К.Зарецького, С.Ю.Степанова. Питання інтелектуальної та особистісної рефлексії розроблялись у дослідженнях В.В.Давидова, Г.О.Голіцина, Б.Д.Ельконіна та ін. Проблемам з'ясування генетичних чинників рефлексії присвячено чимало наукових праць, виконаних у психологічній школі С.Д.Максименка.

Теоретичний аналіз показав, що рефлексія є методологічною категорією, котрій властиві певна строкатість та інваріативність у її семантичному визначенні, це: 1) осмислення мислення; 2) аналіз знання з метою отримання нового знання або перетворення неявного знання в явне; 3) самоспостереження за станом розуму або душі; 4) дослідницький акт, спрямований людиною на себе [8, с.499-502]; 5) відображення людиною своєї внутрішньої психічної діяльності, психічних якостей і станів; 6) усвідомлення людиною того, як вона сприймається іншими людьми [1, с.274]; 7) здатність одночасно утримувати у свідомості виїдну ситуацію, позицію і знаходитися в рефлексивній позиції, тобто задавати собі питання, аналізувати матеріал вихідної позиції [5, с.243]; 8) одночасно унікальна властивість, що притаманна лише людині, стан усвідомлення чого-небудь і процес репрезентації психіці свого власного змісту [2, с. 47].

Узагальнення існуючих визначень рефлексії уможливорює викладення власного погляду щодо її тлумачення. Під рефлексією ми розуміємо свідомий і довільний процес осмислення та переосмислення суб'єктом сутнісних власних ознак, можливостей і досягнень, а також своїх відносин із соціальним світом, що виявляються у ході його спілкування з іншими людьми й активного засвоєння ним норм та засобів різних діяльностей.

Мета дослідження полягала у визначенні взаємозв'язку рефлексивності та показників суб'єктності тренера-викладача.

Відповідно до мети визначено наступні **задачі дослідження**:

1. Визначити динаміку рефлексивності тренерів-викладачів залежно від етапу професіоналізації.

2. Провести порівняльний аналіз факторних структур суб'єктності тренерів-викладачів, які перебувають на різних етапах професіоналізації.

Методика та організація дослідження. В емпіричному дослідженні брали участь 42 спортивних педагога різних видів спорту, віком від 20 до 65 років, різного кваліфікаційного рівня (від III тренерської категорії до вищої). Для діагностики індивідуального ступеня виразності рефлексії у тренерів-викладачів використано методику А.В.Карпова; для визначення рівня сформованості показників суб'єктності використано опитувальник О.М.Волкової. З метою виявлення структури суб'єктності тренерів-викладачів використано факторний аналіз (SPSS-10) за методом головних компонентів, із подальшою процедурою varimax-обертання.

Результати та їх обговорення. Оскільки тренерська діяльність має адаптивний характер у процесі аналізу та інтерпретації емпіричних даних, було виявлено, що не лише низький, а й надмірно високий рівень розвитку рефлексивності викликають негативний інгібіруючий вплив на її ефективність. Узагальнену картину часового розподілу рівнів розвитку рефлексивності тренерів-викладачів залежно від етапу професіоналізації подано на рис. 1.

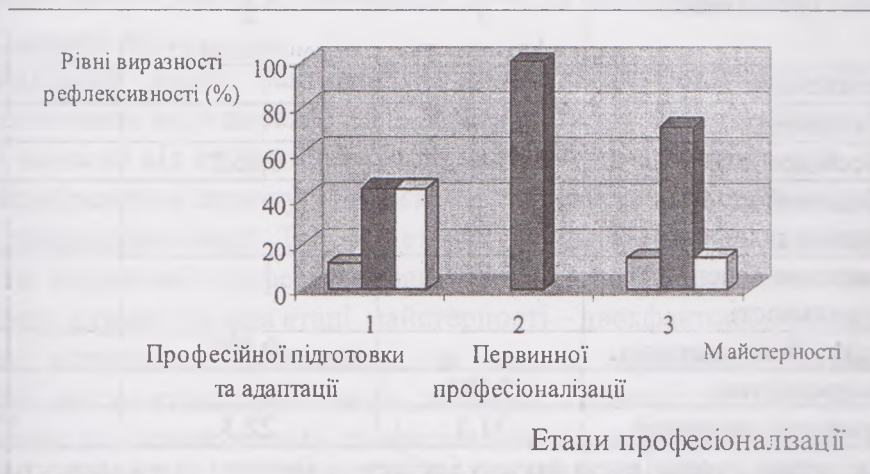

Рис. 1 Динаміка рефлексивності тренерів-викладачів в залежності від етапу професійного становлення

Легенда:

■ – низький рівень; ■ – середній рівень; □ – високий рівень розвитку рефлексивності.

В рис.1 видно, що на етапах професійної підготовки та адаптації у тренерів-викладачів зафіксовано домінування високого (44,4%) та середнього (44,4%) рівнів розвитку рефлексивності. Активізацію рефлексивних процесів у тренерів-викладачів на етапах професійного навчання та професійної адаптації цілком можна пояснити із труднощами адаптації до нової соціальної ситуації, нової соціальної ролі, нових взаємовідносин у колективі. Поза сумнівом, що процеси професійної адаптації та професійної адаптації є істотно різними. У самому загальному вигляді ці процеси полягають у тому, що в процесі підготовки формуються професійна компетентність та готовність до майбутньої практичної діяльності, а в процесі професійної адаптації складається індивідуальний стиль професійного мислення й починають розв'язувати конкретні професійні завдання. Проте, саме у ці періоди відбуваються суттєві зміни у професійно-освітньому просторі суб'єкта спортивно-педагогічної діяльності. Вирішальним фактором для подолання труднощів,

пов'язаних із зіткненнями з проблемними ситуаціями, виступає рефлексивність тренера-викладача.

На етапі первинної професіоналізації у тренерів-викладачів зафіксовано лише середній рівень розвитку рефлексивності, що загалом можна пояснити стабілізацією всіх сторін їх професійного життя. Для переважної більшості спортивних педагогів на етапі майстерності властивий середній (71,4%) рівень виразності рефлексивності, який цілком дозволяє здійснювати перехід від теоретичних моделей вирішення проблемної ситуації до їх практичного втілення.

Для виявлення структури суб'єктності тренерів-викладачів застосовано факторний аналіз. Під час аналізу матриці в якості граничного критерію було обрано факторну вагу 0,60. Відповідно до цього критерію в результаті факторизації семи показників суб'єктності виокремлено три найбільш значущих фактори (табл.1).

Таблиця 1

Факторне відображення структури суб'єктності тренера-викладача

Показники суб'єктності	Фактори після обертання		
	1 «Активність»	2 «Самосвідомість»	3 «Рефлексивність»
Рефлексивність			0,965
Активність	0,845		
Самосвідомість		0,852	
Свобода вибору й відповідальність за нього			
Усвідомлення власної унікальності	0,757		
Розуміння і прийняття іншого		-0,808	
Саморозвиток	0,604		
Частка сумарної дисперсії	31,1	22,3	17,4

Примітки: дилему умовної назви фактору вирішено відповідно до показника, що отримує максимальне навантаження

Із результатів, поданих у табл.1, видно, що перший фактор – умовна назва “активність”, пояснює 31,1% загальної дисперсії. Зі значимим навантаженням однаковим знаком у його складі домінують компоненти: активності (0,845), усвідомлення власної унікальності (0,757) та здатності до саморозвитку (0,604). Зміст цього фактору характеризує активно-перетворюючу спрямованість суб'єктності тренера-викладача, що виступає необхідною умовою саморозвитку професійного самоствердження. Специфіка суб'єктної активності тренера-викладача полягає в здатності здійснювати свідомий й цілеспрямований вплив на своїх учнів відповідно до етапу багаторічної підготовки. При цьому суб'єктність тренера-викладача пов'язана не просто з констатацією активності як такою, а з усвідомленням себе активним, ініціативним у плані пошуку засобів для вирішення поставлених тренувальних завдань. Представленість у свідомості цілей діяльності та способів її досягнення робить власну активність найбільш усвідомленим компонентом суб'єктності тренера-викладача.

Другий фактор “самосвідомість” (22,3% загальної дисперсії) суперечливий у своїм складом і репрезентує явну опозицію складових компонентів. Самосвідомість (0,852) у цьому факторі протистоїть розумінню і прийняттю іншого (-0,808).

Між ними, домінуюча позиція тренера-викладача в системі взаємовідносин у команді, особисте прийняття рішень, жорсткий контроль за функціональним станом спортсмена, асертивний тип міжособистісної взаємодії, умовно виключають "розуміння і прийняття іншого". Специфічні умови спортивної діяльності постійно провокують тренера-викладача відноситися до спортсменів та інших людей як до засобу досягнення значущої мети [3]. Виходячи з завдань спортивної діяльності, тренер спортсмен виступає як функціональна одиниця певного призначення. Таким чином, у межах системи нормативів діяльності спортсмену приділяється роль виконавця, а метою стає спортивний результат.

Третій фактор "рефлексивність" (17,4% загальної дисперсії) представлений фактором рефлексивності, а отже його зміст відображає процес критичного осмислення професійної діяльності, вміння виділяти, аналізувати і співвідносити предметною ситуацією власні дії. Особистісна рефлексія здійснюється в результаті самоаналізу й аналізу свого досвіду спілкування з іншими, своїх можливостей і досягнень, своїх успіхів чи невдач у професійній діяльності. В процесі рефлексії відбувається накопичення внутрішнього досвіду, який дозволяє тренеру-викладачу чітко усвідомлювати ступінь відповідальності за прийняті рішення та власні дії.

Порівняльний аналіз факторних структур суб'єктності тренерів-викладачів дозволив визначити міру виразності її базових утворень та особливості модельної організації залежно від етапу професіоналізації. Отримані результати, доводять, що структурне відображення структури суб'єктності тренерів-викладачів цілком залежить від етапу професіоналізації. Так, на етапах професійної підготовки, професійної адаптації та первинної професіоналізації суб'єктність спортивного педагога має трьохфакторну структуру, а на етапі майстерності – двохфакторну.

Попри встановлені відмінності за мірою виразності базових утворень суб'єктності, якісно-кількісний аналіз динаміки, останніх залежно від належності досліджуваних до певного етапу професіоналізації, виявив водночас і спільну для всіх вибірок тенденцію до послідовного зростання значущості показників активності й рефлексії у процесі професійного становлення. Отримані результати дозволяють констатувати, що фактори рефлексивності й активності виступають детермінантами суб'єктності й презентують її інваріативну частину. Фактори самосвідомість, свобода вибору й відповідальність за нього, розуміння і прийняття іншого є варіативними компонентами суб'єктності спортивного педагога та відображають його ситуативну своєрідність.

Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити низку висновків:

- рефлексія – свідомий й довільний процес осмислення і переосмислення суб'єктом сутнісних власних ознак, можливостей та досягнень, а також своїх відносин із соціальним світом, що виявляються у ході його спілкування із іншими людьми й активного засвоєння ним норм та засобів різних діяльностей;
- динаміка рефлексивності тренера-викладача впродовж професіоналізації має хвилеподібний характер з тенденцією до зростання;
- факторна структура суб'єктності тренерів-викладачів цілком залежить від етапу професіоналізації. На етапах професійної підготовки, професійної адаптації та первинної професіоналізації суб'єктність спортивного педагога має трьохфакторну структуру, а на етапі майстерності – двохфакторну;

- фактори рефлексивності й активності виступають детермінантами суб'єктності й презентують її інваріативну частину. Фактори самосвідомість, свобода вибору й відповідальність за нього, розуміння і прийняття іншого є варіативними компонентами суб'єктності спортивного педагога та відображають його індивідуальну своєрідність.

Проведене нами дослідження, зрозуміло, не вичерпує усіх аспектів розглядуваної проблеми. Перспективи подальшого дослідження пов'язані з уточненням чинників, що уповільнюють розвиток суб'єктності спортивного педагога.

Література

1. Карандышев В.Н. Психология: Введение в профессию. – М.: Смысл, 2000. – С. 274.
2. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика диагностики // Психологический журнал. – 2003. – Том 24. – №5. – С. 45-57.
3. Ложкин Г.В., Зубанова Н.Ю. Власть тренера и зависимость спортсмена // Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні. – Рівненський ліст, 1999. – С.200-206.
4. Максименко С.Д. Основы генетической психологии: Навч. посібник. – К.: НПП «Перспектива», 1998. – 220 с.
5. Разина Т.В. Рефлексия в педагогическом мышлении / Психология профессионального педагогического мышления / Под. ред. М.М.Кашапова. – М.: «Институт психологии РАН», 2003. – С. 233-282.
6. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник. – Вст. ст. В.О.Татенка, Т.М.Титаренко. Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2003. – 992 с.
7. Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Типы и функции рефлексии в научном мышлении // Проблемы рефлексии в научном познании. – Куйбышев. – 1983. – С. 76-82.
8. Философская энциклопедия. – М., 1967. – Т.4. – С.499-502.

REFLEXSIYA IN THE STRUCTURE SUBJECTS TRAINERS-TEACHERS

Nataliya VOLYANYUK

National University of Physical Education and Sport

Abstract. The article presents results of theoretical analysis and experimental research on the dynamics reflexsiya trainers-teachers in the process professional development.

Key words: trainers-teachers, reflexsiya, structure.
